

RIIGIKANTSELEI

SISEMINISTEERIUM

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti
tuleviku heaks

Kodanikuühiskonna arengukava mõjude vahehindamine

UURINGU LÜHIKOKKUVÕTE • JUUNI 2019 •

Uuring viidi läbi Riigikantselei strateegiabüroo tellimusel ja rahastati EL ühtekuuluvusfondide 2014–2020 rakenduskava prioriteetse suuna 12 „Haldusvõimekuse“ meetmest 12.2 „Poliitikakujundamise kvaliteedi arendamine“

Uuringu algataja ja tellija esindaja: Siseministeerium

Uuringu täitjad: Tallinna Ülikool, Balti Uuringute Instituut, Turu-uuringute AS

Uurimisrühm (tähestikulises järjestuses): Maarja Käger, Anastasia Pertšjonok, Erle Rikmann, Merit Tatar, Vaike Vainu, Tanel Vallimäe ja Peeter Vihma

Uuringusse panustasid: Martin Aidnik, Aivar Joorik, Margarita Kazjulja, Jelana Malõgina, Tea Pohl, Koidu Saia, Luke Stange ja Karl Viilmann

Täname kõiki uuringus osalejaid!

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Küsitlusuuringu ülevaade	4
Mittetulundusühingute hetkeseis	4
MTÜ-de liikmeskond ja organisatsioonide sisemine toimimine.....	5
Nõu ja mittemateriaalne abi.....	5
Võrgustumine ja koostöösuhted.....	6
MTÜ-de tegevus ühiskonnas.....	6
Teadlikkus kodanikualgatuslikku tegevust käsitlevatest dokumentidest.....	7
Vabaühenduste rahastamine	7
Venekeelsed ühendused	7
2. KODAR-rakenduskava analüüsi ülevaade	8
3. Ülevaade vabaühenduste rollidest Eestis.....	10
4. Maakondlike MTÜ-de konsultantide töö ülevaade	11
5. Kodanikuühiskonna Sihtkapitali tegevuste analüüs	11
Eesti kodanikuühiskonna peamised arenguvajadused ja soovitused nende edendamiseks	12

Sissejuhatus

2018. aasta sügisest kuni 2019. aasta kevadeni viidi läbi Eesti „Kodanikuühiskonna arengukava 2015–2020“ (edaspidi KODAR ja/või arengukava) rakendamise mõjuanalüüs, mis täpsemalt koosneb kahest uuringust: MTÜ-de küsitlusuuringust ja kvalitatiivanalüüsist. See lühikokkuvõtte annab ülevaate mõjuanalüüsi peamistest tulemustest ning uusimatest trendidest Eesti kodanikuühiskonnas ja kodanikualgatuslikus tegevuses. Koos tänase olukorra analüüsiga toome välja olulisemad muutused vabaühenduste tegutsemisvõimekuses viimase kümne aasta jooksul. Lühikokkuvõtte lõpeb soovitud tegu tänaste kitsaskohtade leevendamiseks.

Riiklikult toetab ja suunab kodanikuühiskonna arengut Eestis „Kodanikuühiskonna arengukava 2015–2020“ (KODAR). KODAR-i mõjuanalüüs viidi läbi Riigikantselei strateegiabüroo tellimisel. Mõjuhindamise tulemused aitavad paremini mõista kodanikuühiskonnas toimuvaid protsesse ning nende riiklikuks edendamiseks rakendatavate meetmete tõhusust. Mõjuhindamise läbiviimist rahastati ühtekuuluvusfondide 2014–2020 rakenduskava prioriteetse suuna 12 „Haldusvõimekus“ meetmest 12.2 „Poliitikakujundamise kvaliteedi arendamine“. Mõjuhindamise algataja, peamine koostööpartner ning tellijaministerium on Siseministerium.

Uurimisrühma moodustasid Tallinna Ülikooli, Balti Uuringute Instituudi ja Turu-Uuringute AS eksperdid. Uuringu läbiviimisesse panustasid (tähestikulises järjestuses) Maarja Käger, Anastasia Pertšjonok, Erle Rikmann, Merit Tatar, Vaike Vainu, Tanel Vallimäe ja Peeter Vihma. Raporti valmimisele aitasid kaasa Martin Aidnik, Aivar Joorik, Margarita Kazjulja, Jelana Malõgina, Tea Pohl, Koidu Saia, Luge Stange ja Karl Viilmann.

1. Küsitlusuuringu ülevaade

MTÜ-de küsitlusuuringu sihtrühmaks olid Eestis registreeritud mittetulundusühingud. Uuringust jäeti kõrvale sihtasutused, korteriühistud ning aiandus- ja garaažiühistud.

Küsitlus viidi läbi 7. novembrist 6. detsembrini (2018). Andmed koguti veebiküsitlusega (vajadusel tehti teavitus- ja meeldetuletuskõnesid ka telefoni teel). Valim moodustati kihtvalimina – üldkogum jagati regioonide kaupa kihtideks ning iga kihi sees tehti lihtne juhuvalik. Kutse küsitluses osaleda saadeti välja 4992-le MTÜ-le, kellest täitis ankeedi 1121 ühingut (vastamisaktiivsus oli seega 22,5%).

Mittetulundusühingute hetkeseis

Eesti mittetulundussektor on jätkusuutlik, millest annab tunnistust enne 2005. aastat asutatud MTÜ-de osakaalu püsimine küllaltki stabiilsena. Uusi MTÜ-sid lisandus kõige arvukamalt aastatel 2005–2009 (ehk perioodil, mil majanduses tegi ilma buumiaeg, mis seejärel asendus kriisiga), kuid sel perioodil loodud MTÜ-d on olnud ka kõige ebapüsivamad. Viimase nelja aasta jooksul loodud MTÜ-d moodustavad MTÜ-de praegusest koguarvust viiendiku.

MTÜ-de peamised tegevusvaldkonnad on kaheksa aasta jooksul muutunud vähe. Kõige enam levinud tegevusvaldkondadeks on jätkuvalt vaba aja sisustamine/huvialaline tegevus, sport/kehakultuur ning kultuur/kunst.

MTÜ-dest 15% tegutseb ainult kohalikul tasandil, 23% laiemalt Eestis (kuid mitte üle-eestiliselt), 22% üle-eestiliselt ning 36% (ka) välisriikides. Üle-eestilisele tasandile või välisriikidesse on oma tegevust laiendanud eelkõige staažikad, suure käibe ning suure liikmes- või töötajaskonnaga MTÜ-d.

MTÜ võimekuse indikaatoriteks on nii palgatööjõu kasutamine kui suutlikkus kaasata vabatahtlikku tööjõudu. Kui varasemad uuringud näitasid palgatööjõuga MTÜ-de osakaalu vähenemist (perioodil 2004–2014 langus 28%-lt 21%-ni), siis 2018. aastal on langus peatunud – palgalisi töötajaid on 23% MTÜ-dest. Vabatahtlike kaasavate MTÜ-de osakaal on varasemate uuringutega kõrvutades vähenenud, langedes võrreldes 2014. aastaga 68%-lt 53%-ni.

MTÜ-de liikmeskond ja organisatsioonide sisemine toimimine

Sarnaselt teistele Euroopa riikidele on ka Eestis MTÜ-de liikmeskonnad vähenemas. Küsitluse andmetel on värskest asutatud MTÜ-d oma liikmeskonnalt praegu keskmiselt väiksemad kui kaheksa aasta eest ning vähenemas on ka staažikamate ühingu liikmeskonnad. Aktiivsed liikmed moodustavad keskmiselt 50% MTÜ-de liikmeskonnast (kahes varasemas uuringus 40%), sealjuures pisut kõrgem on see näitaja noorte MTÜ-de puhul.

Kodanikualgatuslik tegevusväli on jätkuvalt pigem naiste- kui meestekeskne – 45%-s MTÜ-dest on aktiivsete liikmete hulgas enam naisi, 28%-s enam mehi ning 26%-s on mehi ja naisi aktiivsete liikmete seas enam-vähem võrdselt. Kõige naisekesksemateks tegevusvaldkondadeks on tervishoid ning sotsiaalsete rühmade huvide esindamine, kõige meestekesksemaks tegevusvaldkonnaks aga kalandus/jahindus.

MTÜ-de huvi liikmeskondade suurendamise vastu on vähenenud – 41% MTÜ-dest ei tegele uute liikmete otsimisega, samas kui kahes varasemas küsitluses oli vastav näitaja 25%. MTÜ-de suurenenud passiivsus liikmeskonna kasvatamisel tuleneb osaliselt väikse liikmeskonnaga MTÜ-de osakaalu kasvust (kes ongi liikmeskonna suurendamise suhtes keskmisest ükskõiksemad), kuid võib viidata ka sellele, et liikmelisust ei tunnetata esmatähtsa eeldusena organisatsiooni tegevustesse panustamisel või võimalusi ühingu tegevuste laiendamiseks tajutakse piiratuna.

Sarnaselt 2014. aastale on enam kui pooles MTÜ-dest juhatused kahe- või kolmeliikmelised ning enam kui 90%-s MTÜ-dest ei saa juhatuse liikmed oma töö eest rahalist tasu.

Kirjalikku arengukava omavate või seda koostavate MTÜ-de osakaal on viimase kolme uuringu võrdluses stabiilselt langenud. Osaliselt on muutus põhjendatav väikese liikmeskonnaga MTÜ-de lisandumisega (kellest omavad arengukava vähesed), kuid ka keskmise suurusega MTÜ-des on suundumus pigem pikaajalise strateegilise arengukava koostamisest loobumise poole.

Nõu ja mittemateriaalne abi

Viimase nelja aasta jooksul on mõnest allikast nõu ja mittemateriaalset abi saanud 68% MTÜ-dest, 28% ei ole abi vajanud ning 4% pole nõu ja abi leidnud. Kõige sagedamini on nõu- ja abiandjaks olnud sõbrad-tuttavad või teised vabaihendused.

Maakondlike arenduskeskuste (MAK-ide) MTÜ-de konsultantidelt on nelja aasta jooksul nõu ja abi saanud 15% MTÜ-dest, kellest omakorda 92% hindas saadud nõu ja abi kasulikuks. Antud teenuse mittekasutamise põhjuseks on pooltel juhtudest vajaduse puudumine, kolmandikul juhtudest vähene

teadlikkus antud teenusest ning vähem kui viiendikul juhtudest eelarvamused või negatiivne suhtumine MAK-i konsultantide teenusesse.

Võrreldes 2014. aastaga on vähenenud MTÜ-de abivajadused projektide kirjutamisel, kasvanud aga vajadus abi ja nõustamise järele organisatsiooni tegevuste arendamisel. Ligi $\frac{2}{3}$ vastajaist koolituste ja tugiteenuste vajadust ei tunnetanud.

Võrgustumine ja koostöösuhted

Viimase kaheksa aasta võrdluses on MTÜ-de võrgustumine ning koostöö vähenenud. Katusorganisatsioonidesse kuuluvate MTÜ-de osakaal on vähenenud 46%-lt 39%-ni ning püsivaid koostööpartnereid omavate MTÜ-de osakaal 89%-lt 69%-ni.

Muutuste üheks põhjuseks on väikese liikmeskonnaga MTÜ-de osakaalu suurenemine. Samas viitavad küsitlustulemused ka sellele, et rahastus on varasemast enam koondunud võimekamate ühingute kätte, samas kui väiksemate ühingute jaoks on konkurents rahastuse leidmisel muutunud tihedamaks. Tunnetatud raskused rahastuse ja koostööpartnerite leidmisel väljenduvad muuhulgas ka kasvanud passiivsuses ning ühiskonnale suunatud tegevuste vähenemises.

Koostööpartneriks on kõige sagedamini kas kohalik omavalitsus või teised vabaühendused ning koostöötegevused seisnevad kõige sagedamini ühisprojektide ja -tegevuste läbiviimises või partneritelt rahalise toetuse saamises. Enam koostöösuhteid on MTÜ-del, mis on suure liikmeskonna ja/või käibega, kus on palgalisi töötajaid, mis kaasavad vabatahtlikke või tegutsevad rahvusvahelisel tasandil. Keskmisest vähem on koostööpartnereid vene töökeele MTÜ-del.

MTÜ-de tegevus ühiskonnas

Ühiskonnale suunatud tegevustest omavad MTÜ-d kõige sagedamini kogemusi kohaliku elu edendamise (kogemusi omab 66%), valdkondlikel teemadel arvamuse avaldamisega meedias (sh sotsiaalmeedias – kogemusi omab 42%) ning sihtrühmade ja liikmete huvide kaitsmisega (vastavalt 38%). Pisut väiksemal osal on kogemusi valdkondliku poliitika väljatöötamise või edendamisega (31%) või avalike teenuste osutamisega (kogemusi omab 30%, sealjuures 19% osutas avalikke teenuseid 2018. aastal). Kõige vähem on MTÜ-d ankeedis nimetatud tegevustest kokku puutunud kampaaniate korraldamisega (kogemusi omab 18%) ning seadusemuudatuse eelnõude algatamisega (15%).

Enne 2015. aastat asutatud MTÜ-dest on 44% pakutavaid teenuseid nelja aasta jooksul muutnud, sealjuures 38% on arendanud ja täiendanud olemasolevaid teenuseid ning 11% hakanud pakkuma teenuseid, mida organisatsioon pole varem pakkunud. Teenuste pakkumist on nelja aasta jooksul laiendanud 22% MTÜ-dest, sealjuures 15% hakanud pakkuma teenuseid varasemast suuremas mahus ning 12% hakanud pakkuma teenuseid uutele sihtrühmadele.

15% MTÜ-dest on viimase nelja aasta jooksul võtnud kasutusele uuenduslikke lahendusi või hakanud pakkuma teenuseid, mis on uudsed kas Eesti kontekstis või uudsed teenuse sihtrühma jaoks. Lähtudes vastajate poolt antud vabas vormis selgitustest, võib siiski oletada, et tegelik sotsiaalse innovatsiooniga tegelevate MTÜ-de osakaal on pisut väiksem, kuna vastajad ei mõistnud küsimust üheselt.

Teadlikkus kodanikualgatuslikku tegevust käsitlevatest dokumentidest

Kodanikualgatuslikku tegevust käsitlevatest dokumentidest ollakse kõige sagedamini kuulnud kodanikuühiskonna arengukavast (teadlik 58%). Madalam on teadlikkus Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonist, kaasamise heast tavast ning vabaühenduste eetikakoodeksist (teadlik 47–48%) ning veelgi madalam on teadlikkus ühenduste rahastamise juhendmaterjalist ning annetuste kogumise heast tavast (teadlik 39–40%). Dokumentide sisuga on tutvunud vähem kui pool nendest kuulnutest ning ühenduse tegevustes on neid rakendanud üsna marginaalne osa MTÜ-dest. Võrreldes 2014. aastaga on teadlikkus Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonist (EKAK-ist), KODAR-ist ja ühenduste rahastamise juhendmaterjalist vähenenud (ülejäänud dokumentide kohta ajalised võrdlusandmed puuduvad).

Vabaühenduste rahastamine

MTÜ-de käive on võrreldes 2013. aastaga pisut suurenenud. Ligi poole MTÜ-dest käive on madalam kui 6 500 eurot, kuid nende osakaal on võrreldes 2013. aastaga vähenenud 54%-lt 48%-ni.

Omatulu teenivate MTÜ-de osakaal on võrreldes 2013. aastaga kasvanud 49%-lt 57%-ni. MTÜ-dest 43% teenis 2017. aastal omatulu kuni 6 500 eurot (2013. aastal vastav näitaja 38%) ja 14% üle 6 500 euro (2013. aastal vastavalt 10%). Peamiseks omatulu teenimise mooduseks oli teenuste müük.

MTÜ-de hinnangud oma majanduslikule jätkusuutlikkusele sarnanevad 2014. aasta uuringule: 30% hindab oma ühingu majanduslikku jätkusuutlikkust heaks või väga heaks, 50% peab seda rahuldavaks ning 12% leiab, et MTÜ majanduslik jätkusuutlikkus on halb või väga halb. Selge arvamus puudus ligi kümnendikul vastajaist.

Viimase kolme uuringu võrdluses on MTÜ-de jaoks rahastusallikate mitmekesisus vähenenud. Võrreldes 2013. aastaga on kõige enam rahastusallikatena vähenenud riiklike fondide ja sihtasutuste, riigiasutuste ning liikmemaksude mainimine. MTÜ-dest 29% sai 2017. aastal rahastust ühest allikast, 23% kahest allikast ning 33% kolmest või enamast allikast (16% MTÜ-dest 2017. aastal tulud puudusid). Kõige olulisemaks rahastusallikaks on MTÜ-de jaoks jätkuvalt kõige sagedamini liikmemaksud (kõige olulisemana mainis 30% MTÜ-dest, millel oli 2017. aastal tulusid), järgnesid majandustegevus (20%), toetused kohalikult omavalitsuselt (19%), toetused riigiasutustelt (10%) ning toetused riiklikest fondidest ja sihtasutustest (8%). Võrreldes 2014. aastaga on kasvanud nende MTÜ-de osakaal, mis saavad oma tulud peamiselt majandustegevusest.

Viimase nelja aasta jooksul on kohalikult omavalitsuselt toetust või abi saanud pool MTÜ-dest, riigiasutustelt 37%. Võrreldes 2014. aastaga, on toetuste taotlemine ministeeriumitest vähenenud (erandiks vaid Kultuuriministeerium, kelle puhul pole nelja aasta jooksul toetust taotlenud MTÜ-de osakaal muutunud). Hinnangud riikliku rahastuse toimimisele olid valdavalt positiivsed ning teatud aspektides (rahastamise eesmärkide selgus ning taotlejate võrdne kohtlemine) võrreldes 2014. aastaga ka paranenud.

Kodanikuühiskonna Sihtkapitalist (KÜSK-ist) on kuulnud 88% (2014. aastal 90%) ning sealt toetuse taotlemise kogemust omab 19% (2014. aastal 20%) MTÜ-dest.

Venekeelsed ühendused

Peamiselt vene töökeelega MTÜ-sid (kus kasutatakse igapäevaselt vene keelt, kuid eesti keelt harvemini) on 8% (2014. aastal 6%). Võrreldes eestikeelsete ühingutega on venekeelsed ühinged passiivsemad –

neil on vähem koostöosuhteid, vähem kogemusi ühiskonnale suunatud tegevustes; nad on passiivsemad toetuste taotlemisel ning nende seas on vähem omatuluteenijaid (mille tulemusena on nende tulubaaski kitsam). Osaliselt on erinevused põhjendavad venekeelsete ühenduste tegevusvaldkondadega, kuid passiivsuse põhjuseks paistavad olema ka ühingu esindajate hoiakud (negatiivsed ootused) ning infopuudus. Ilmselt seisneb probleem nii erinevas infoväljas kui tõlkeressursside puudumises. Kõige selle tulemusena on venekeelsete MTÜ-de esindajad oma hinnangutes ühingu majanduslikule jätkusuutlikkusele keskmisest pessimistlikumad. Samuti on nendes ühingutes vähem panustatud teenuste arendamisse, vabatahtlike kaasamisse ning ühingu liikmetele kirjaliku teabe jagamisse.

2. KODAR-rakenduskava analüüsi ülevaade

KODAR-i üldeesmärk on tegutsemisvõimekad kodanikuühendused ning ühiskondlikult aktiivsed elanikud, panustades riigivalitsemise tulemusvaldkonna¹ eesmärgi „Kodanikualgatuse ja osalusdemokraatia edendamine kodanikuühenduste ja avaliku võimu koostöös“ saavutamisse.² Läbi kolme alaeesmärgi ning üheksa meetme planeeriti perioodil 2015–2022 suunata KODAR-i rakenduskava tegevuste elluviimisesse 22 802 225,13 eurot, millele lisanduvad näiteks Siseministeeriumi, Justiitsministeeriumi, „Lõimuv Eesti 2020“, „Haldusvõimekuse“ suuna jne eelarved. **KODAR-i sekkumisloogikat kirjeldab tervikuna KODAR-i rakendusplaan.**

Hindamises vaadati muuhulgas lähemalt, **milline on olnud KODAR-i tegevuste panus KODAR-i eesmärkide saavutamisel.** Selleks vaadati KODAR-i eesmärkide, meetmete ja tegevuste kaupa, kas kavandatud tegevused on olnud asjakohased (sh KODAR-i rakendusplaan kui terviku seisukohast) ja kas seatud mõõdikud said täidetud. Vaadati, millised meetmed ja tegevused on arengukava üld- ja alaeesmärkide saavutamisel olnud tulemuslikud ning millised vähemtulemuslikud.

KODAR toob **esimese alaeesmärgi** („Kodanikuühenduste poliitika kujundamises osalemine on ühiskonnas loomulik ja väärtustatud“) põhjendusena välja vajaduse mitmekesistada osalemis- ja koostöövõimalusi ning arendada kaasamist, jälgida kaasamise hea tava rakendamist ning samuti strateegilist koostööd, rahastamist ja osalemist toetavate hoiakute kujundamist läbi kodanikuhariduse. Hindamine näitas, et KODAR-i panus alaeesmärgi 1 mõõdikute saavutamisel on küllaltki marginaalne ning alaeesmärgi 1 tegevused sõltuvad sisuliselt tervenisti teiste riiklike arengukavade ja programmide elluviimisest. Kuna koostöö rakendajate vahel on seni olnud üsna hea, siis ei ole selline ülesehitus tingimata probleemne, kuid eeldab jätkuvat tugevat koostööd ning vastutuse jagamist eri ministeeriumite vahel. Jätkata tuleks kõikide eesmärgi 1 meetmete ja tegevustega ja veelgi enam suunata tähelepanu kodanikuühiskonna arendamisel KOV-ide tasandi võimekuse tõstmisele.

Teise alaeesmärgiga („Kodanikuühenduste mõju ühiskondlike probleemide ennetamisele ja lahendamisele ning inimeste heaolu parandamisele on kasvanud sotsiaalse innovatsiooni, sotsiaalse ettevõtluse ja avalike teenuste osutamisega“) panustatakse teadlikkuse kasvu sotsiaalsest innovatsioonist ja sotsiaalsest ettevõtlusest, ühenduste tegevusvõimekuse ja jätkusuutlikkuse parandamisse läbi vabaühenduste omatulu tõstmise ning administratiivse keskkonna arendamise abil ühendusi toetava tegevuskesk-

¹ Vt: Riigi tulemusvaldkondade määramine. Poliitikauuringute Keskus Praxis. Kättesaadav: <http://www.praxis.ee/tood/riigi-tulemusvaldkondade-maaratlemine/>

² Eesti Kodanikuühiskonna Arengukava 2015–2020. (2015). Siseministeerium. Kättesaadav: https://www.siseministeerium.ee/sites/default/files/dokumendid/Arengukavad/kodanikuühiskonna_arengukava_2015-2020_0.pdf.

konna kujundamisse. Tegevusi arvestades võib eeldada, et KODAR-i panus alaeesmärgi 2 mõõdikute saavutamisel on suurem kui esimese alaeesmärgi puhul. Samas on **tegevusi väga palju ning enamik eelarvest läheb KÜSK-i kaudu sotsiaalse innovatsiooni konkursile.**

Kolmas alaeesmärk („Võimekad kodanikuühendused, kellel on piisavalt ressursi arenguks ja mõjusaks tegutsemiseks“) on läbi kodanikuühenduste mõju ja arengut toetavate tugiteenuste pakkumise, arenguprogrammide tagamise, töötajate ning vabatahtlike värbamise võimekuse tõstmise ja rahaliste vahendite kogumise suutlikkuse tõstmise väga oluline KODAR-i üldeesmärgi saavutamiseks. Tegu on eelarveliselt kõige mahukama alaeesmärgiga, kusjuures võimekuse ja keskkonnameetmesse suunatakse enim finantsressursse, seda peamiselt läbi KÜSK-i.

Vastavalt uuringu täisaruaude alapeatükkides 4.1–4.3 toodule on näha, et KODAR-i alaeesmärgid ja nende mõõdikud ning tegevused aitavad üldjoontes kaasa KODAR-i üldeesmärgi täitmisele. **Samas ei ole KODAR-i alaeesmärkide progress olnud päris ootuspärane**, kuigi enamik tegevusi on faktiliselt ellu viidud või elluviimisel. Tegevuste sisu poolelt töid eri osapooled välja, et hoolimata rahuldavast mõõdikute täitmisest, **võiksid tegevused olla tänasest tulemuslikumad ja nendega peaks jätkama nii saavutatud taseme hoidmiseks kui ka valdkonna edasiseks arendamiseks.** Enamik intervjueeritud osapooli olid kriitilised KODAR-i tegevuste ja vastutuse killustatuse, osalusvõimaluste ja kaasamise, vabaühendustest ja kodanikuühiskonnast teadlikkuse, teenuste pakkumise ja sotsiaalse innovatsiooni, rahastuse kättesaadavuse ja läbipaistvuse ning nõustamise osas. Küll aga nõustuti, et võrreldes 2015. aastaga on üldine vabaühenduste tegevuskeskkond mitmetes arengukavas kajastatud teemades siiski paremaks läinud. **Enamikku KODAR-i tegevustest peetakse jätkuvalt äärmiselt vajalikeks.** Samas kaardistas hindamine mitmeid arenguvajadusi nii seatud mõõdikutes kui planeeritud tegevustes, mis aitaksid kaasa KODAR-i üldeesmärgi paremale täitmisele ja millega on soovitatav arvestada ka „Kodanikuühiskonna programmis 2021–2030“.

Hindamine näitas, et KODAR-i alaeesmärgid koosnevad mitmetest kohati väga detailselt kirjeldatud tegevustest, mis kohati üksteist dubleerivad ja on erinevate osapoolte vastutada. KODAR-i rakenduskava võiks olla selgema struktuuri ja fookusega ning teemades, kus vahendeid eraldi ette ei nähta (O-read), piirduma laiemas sõnastusega. **Olukorras, kus üks mõõdik või tegevus panustab mitme eesmärgi täitmisesse, võiks see KODAR-is tulevikus ühes kohas ka selgemalt välja toodud olla tegevuste dubleerimise vältimiseks ja eesmärkide täitmiseks.** Vajalik on lähtuda probleemist ja vajadusest ning hinnata vajadust vahendite järele, mis võimaldaksid tegevusi mõjusalt ellu viia. See tagab ka paindlikkuse detailsemad sammud vastavalt ajahetke vajadustele planeerida. Selgem tegevuste ja mõõdikute seos on vajalik ka KODAR-i rakenduskava aruannetes, et tekiks selgemad seosed erinevate tegevuste vahel. Selgemate seoste tekitamisele aitaks kaasa ka 0-kuluga tegevuste kajastamise vältimine: selline esitusviis rakenduskavas on eksitav ja tekitab küsimusi nii tegevuste teostamise võimalikkuse kui vastutuse jaotuse osas.

Uut kodanikuühiskonna programmi koostades on soovitatav seega **koondada sarnased tegevused**, sh tegevust ette valmistavad ja tegevuse elluviimiseks suunatud tegevused. 2018. aasta KODAR-i rakenduskavas on meetmete eritegevuste all märgitud nii arendustegevuste kokkuleppimisi, programmide väljatöötamisi, analüüside koostamisi, tegevuskeskkonna kujundamiseks muudatusettepanekute koostamisi kui neile järgnevaid tegevusi ehk kokkulepete, programmide, analüüsist tulenevate soovitude ja muudatusettepanekute rakendamisi. Ühelt poolt lihtsustab see tegevuste teostamise jälgimist ja vastutaja määramist, kuid teisalt paisutab rakenduskava mahtu ning hajutab läbi killustatuse vastutust. Vastutuse hajumist ja segadust tegevuste sisu osas põhjustab ka **sarnaste tegevuste erinevate meetmete all kajastamine.** Arvestades, et mõne meetme mõõdikud ja tegevused panustavad ka

teise meetme või alaeesmärgi täitmisesse, tasub see kodanikuühiskonna arengukavas ja tulevikus ka programmis konkreetselt välja tuua, viidates teiste tegevuste jne panusele ning seeläbi dubleerimisi vältida, et paremini erinevate tegevuste eesmärke ja mõju mõistetak. **Dubleerimist ja vastutuse jaotust tuvastati ka KODAR-is ja teistes arengukavades ning struktuurifondide prioriteetsetes suundades tehtavaga.**

Uut kodanikuühiskonna programmi välja töötades tuleb jälgida ka seda, et seatavad mõõdikud oleksid sobivad ja realselt mõõdetavad. Võimalusel võiksid mõõdikud olla maksimaalselt seotud olemasolevate registritega. Samas, isegi kui tulevikus on võimalik rohkem registriandmeid kasutada, tuleb arvestada täiendavate perioodiliselt läbiviidavate uuringutega saamaks valdkonnas toimuvast paremat ülevaadet. KODAR-i rakenduskava hindamine toob välja ka ettepanekuid osa mõõdikute asjakohasemaks muutmiseks. Pikemalt on hindamise tulemusi ja konkreetsemaid ettepanekuid kajastatud KODAR-i rakenduskava mõjuhindamise aruandes.

3. Ülevaade vabaühenduste rollidest Eestis

Uuringu raames läbiviidud intervjuudes küsiti ekspertidelt, riigi- ja kohalike omavalitsuste (edaspidi KOV-ide) ametnikelt ning vabaühenduste esindajatelt seisukohta olulisest rollidest, mida vabaühendused nende hinnangul ühiskonnas täidavad.

Osutus, et vastajad ei rõhutanud mõnd üksikut rolli, mis oleks teistest olulisem, kuigi mõnevõrra rohkem toonitati **huvikaitse ja kodanikuhariduse** funktsioonide arendamist. Kokkuvõtvalt võib seoses vabaühenduste rollidega tuua välja järgmised kriitilise tähtsusega teemad.

Riik peaks **huvikaitsevõimekusi arendavaid** koolitusi, nõustamist jne senisest rohkem toetama ning tõstma sellest koolitusvajadusest **teadlikkust** ka vabaühenduste seas. Nende oskuste areng on ühtlasi vajalik **kaasamise kvaliteedi** parandamiseks avaliku võimu poolt.

KOV-ides peaks olema oluliselt suurem teadlikkus, millise **lisandväärtuse** võivad just vabaühendused avalike teenuste osutamisel teatud valdkondades anda. Ka vabaühenduste endi oskus seda lisandväärtust seletada on madal. Lisaks vajab tõstmist vabaühenduste **maine teenusepakkujatena**.

Riigil tuleks süsteemsemalt läbi mõelda, milline peaks olema ja kuidas tagada **kodanikuhariduses elukestev** õpe. Samuti peaks riik **kohalikku demokraatiat** edendavaid tegevusi rohkem toetama ja andma sinna rohkem raha.

MTÜ-d ja sihtasutused on poliitiliste kampaaniate eestvedajatena varasemast enam avalikkuses silma paistnud. Seda rolli täites on oht minna emotsionaalseks, mis ei ole oma eesmärkide saavutamisel tõhus. Soovides debatte **ratsionaalsemaks** ja argumenteeritumaks muuta, tuleb avalikul võimul mõelda koolituste ja nõustamiste suurema toetamise peale.

Vabaühendused on ajapikku saanud riigile üha enam **tõsiseltvõetavaks partneriks**. Uuring soovitab sellega seoses on järgmist: tähelepanu vabaühenduste **sisedemokraatiale**, sh esindusorganite ja katusorganisatsioonide töö **läbipaistvusele** peab olema suurem kui täna. Muu hulgas tuleb jälgida, et strateegilisel partneril eksisteeriks **legitiimsuse** saavutamise ja tõendamise mehhanismid, tal oleks stabiilne ja sisuline side sihtrühma, oma liikmete ja teiste valdkonnas tegutsevate vabaühendustega.

Probleemiks on **vabaühenduste maine tööandjate ja noorte seas**. Vabaühenduste maine tõstmisega tuleb rohkem tegeleda nii vabaühendustel endal kui ka avalikul võimul, mis haakub ühtlasi **kodanikuhariduse** süstemaatilise arendamise vajadusega.

4. Maakondlike MTÜ-de konsultantide töö ülevaade

Maakondlikud ettevõtlus- ja arenduskeskused (MAK-id) on 2003. aastal loodud maakondades paiknevate organisatsioonide võrgustik, kes pakuvad kodanikuühendustele ja -algatustele tugitegevusi, lisaks alustavatele ja tegutsevatele ettevõtetele ning kohalikele omavalitsustele nõustamisteenust. Analüüs näitas, et maakondlikes arenduskeskustes tegutsevate MTÜ-de konsultantide töö mõju kodanikuühiskonnale on tuntav ning positiivne. **Soovitud sihttase klientide rahulolu ja probleemilahenduse osas on saavutatud**. Nii sihtrühmad (MTÜ-d) kui ka teenuse pakkujad ise on teenuse korralduse ja juhtimisega rahul.

Praegusel ajal on MTÜ-de konsultandid eelkõige olulised maapiirkondades kohalikul tasandil tegutsevate ning seega ka piirkonna arengusse panustavate noorte MTÜ-de jaoks. Selline funktsioon peab neil kindlasti säilima, sest niisugusele teenusele puudub asendus. Samas kerkis esile vajadus teenust arendada, et suureneks konsultantide võimekus MTÜ-de arengut ka hilisemates faasides toetada. Teenuse rahastus on püsinud pikka aega samal tasemel ning konsultandid on pidanud oma töökoormust vähendama. **Eriti ülekoormatud on venekeelsete ühenduste nõustajad**. Teenust tasub arendada uut tüüpi nõustamiste – *coaching* ja kosisioon – valdkondades, pakkudes selleks konsultantidele koolitusi ning suurendades nende rahastust. Lisaks tuleb tähelepanu pöörata konsultantide baasoskustele, kuna konsultandi kutse andja Eestis hetkel puudub.

Haldusreform on toonud töökorralduse osas uusi väljakutseid, mille lahendamine vajab riiklikku tähelepanu. Sobiva lahenduse leidmiseks on soovitatav pidada mitmepoolseid läbirääkimisi osapoolte – KOV-ide ja nende liitude, MAK-ide, Eesti Külaliikumine Kodukandi ja LEADER-i – vahel.

5. Kodanikuühiskonna Sihtkapitali tegevuste analüüs

Uuringu üks osa hõlmas KÜSK-i tegevuste analüüsi, kuna KÜSK on üks peamisi KODAR-i tegevuste rakedajaid ja läbi kelle suunatakse suur osa valdkonna rahastust. KÜSK-i ja KODAR-i eesmärgid on üksteist toetavad ning täiendavad. Nii KODAR-i kui KÜSK-i strateegia tuginevad EKAK-ile. KÜSK-i peamine eesmärk on suurendada vabaühenduste tegevusvõimekust ning KODAR-i üldeesmärk on tegutsemisvõimekad kodanikuühendused ja ühiskondlikult aktiivsed inimesed.

KÜSK-i tegevuste analüüs näitab, et KÜSK on ühiskonnas hästi tuntud ja vabaühenduste jaoks oluline organisatsioon. Hinnangud KÜSK-i tegevusele on tunnustavad. KODAR-is on kõik KÜSK-iga seotud tegevused ellu viidud ja suures osas saab tegevuste sisulise tulemuslikkusega olla rahul. KÜSK-i hinnatakse kõrgelt ka läbipaistva rahastajana. Vabaühendused ootavad, et enamik neile suunatud toetusmeetmeid jagataks erinevate rahastajate poolt sarnastel alustel või oleksid KÜSK-i koondunud. Uuringus osalenud vabaühendused ootavad KÜSK-ile sarnast tunnetatud usaldust ka teistelt riigi tasandi rahastajatelt ja KOV-idelt. Intervjuudes rõhutati vajadust tegeleda võimaluste otsimisega, kuidas KOV-e rahastajana suunata mitte üksnes ürituste ja tegevuste, vaid ka ühenduste arengu toetamisele.

KÜSK-i toetusi saanud ühendused on enamikus võimekuse näitajates olulisel määral ees KÜSK-ist toetust mittesaanutest, kuid käesolev hindamine ei võimalda tuvastada, kas mõjuteguriks on kindlasti KÜSK-i toetus. On tõenäoline, et KÜSK-ist taotlevad toetust juba võimekamad ühendused. Ka kvalitatiivuuring kinnitab, et KÜSK jääb väiksematele, alustavatele ja pigem kohalikul tasandil tegutsevatele ühendustele kättesaamatuks nagu ka enamik teisi rahastajaid. Vähest paindlikkust rahastusvõimalustes nähakse probleemina ka suuremate ühenduste poolt. Eriti kui eesmärgiks on suurema ühiskondliku mõju saavutamine innovatiivsemate arenguhüpete toel juba teatud võimekuse saavutanud ühendustel, et areng ei seiskuks. KÜSK-i suurimaks probleemiks peetaksegi rahastamise teemat: toetusmeetmete muutumatust nii eesmärkides kui summas, mis pole muutunud hoolimata inflatsioonist. Kõikide uuringus osalenud osapoolte hinnangul peaks KÜSK-i rahastus olema suurem ja võimaldama kas rohkematel ühendustel ligipääsu toetustele või toetama suurema eelarvega ja pikemaajalisi nn mõjukamaid tegevusi.

Uues „Kodanikuühiskonna programmis 2021–2030“ on oluline määratleda, millised võiksid olla lisa-võimalused KÜSK-i rahastamiseks. KÜSK peaks tegelema kodanikuühiskonna mitmekesisusega, mis tähendab erineva taseme ja organiseeritusega vabaühenduste toetamist. KÜSK kui MAK-ide MTÜ-de konsultantide koordineerija küll tegeleb ka väiksemate ja vähemvõimekate ühendustega, ent siin ei ole rollijaotus ja eesmärgipüstis alati piisavalt selged. Kui KÜSK jätkab vaid võimekamate ühendustega, siis tuleb tugevdada MAK-ide võimekust tegeleda rohujuuretasandi ühendustega. MAK-ide MTÜ-de konsultantide süsteemi koordineerijana peab KÜSK veelgi enam panustama MAK-ide süsteemi arendamisse (MAK-ide konsultantide enda võimekuse tõstmine ja kvalifikatsiooni hoidmine, senisest rohkem tähelepanu vene- ja eestikeelsete ühenduste koostööle). Vajalik on pöörata tähelepanu ühenduste võimekuse suurendamisele, mis omakorda aitab tõsta nende põhitegevuste ja teenuste kvaliteeti. Venekeelsed ühendused vajavad rohkem toetust taotluste ettevalmistamisel ning koostöö tegemisel nii omavahel kui eestikeelsete ühendustega. Ka KÜSK ise vajab võimekuse arendamist, ennekõike mõju hindamise süsteemi täiendamise osas, millega on esimesi samme tehtud.

KÜSK-i tegevusega seonduvad ettepanekud ja analüüs on terviklikul kujul esitatud eraldi aruandes „Kodanikuühiskonna Sihtkapitali tegevuste analüüs“.

Eesti kodanikuühiskonna peamised arenguvajadused ja soovitused nende edendamiseks

Uuring kaardistas kodanikuühiskonna suurimad arenguvajadused (kokku 13) ning tegi KODAR-i eesmäärke ja analüüsitud valdkondade hetkeolukorda arvestades omapoolsed soovitused olukorra parendamiseks. Arenguvajadused ja soovitused on pikemalt lahti kirjutatud uuringu lõpparuandes.

1) Kodanikuühiskonna arengut mõjutavate osapoolte rollide ebaselgus ja puudulik omavaheline koostöö

Ettepanekud

- Kaardistada valdkonnas tegutsevad osapooled, sh tegutsevad formaalsed ja mitteformaalsed võrgustikud, nende eesmärgid, ülesanded ja kompetentsid. Määratleda selgelt osapoolte rollid ning tagada vajadusel vahendid ülesannete teostamiseks.

- Jälgida, et rollide täitmise ja koostöö tegemise soodustamiseks oleks rahalisi jt võimalusi ning püsiks tasakaal tegevustoetuste ja arengut toetavate võimaluste vahel.
- Tagada MTÜ-de mitmekülsuse toetamine.

2) MTÜ-de vähenev inimressurss ja puudulik koostöö

Ettepanekud

- Siseministeriumi roll ja tugi võrgustike juhtimisel tuleks selgemalt määratleda.
- Pakkuda vabaühendustele rohkem avalikku tunnustust.
- Toetada nn MTÜ-de majade loomist.
- Toetada MTÜ-de võimekuse kasvu vabatahtlike kaasamisel läbi koolituste, nõustamise, mentorluse ja *coaching'*u.

3) Kodanikuharidus ja kohalik demokraatia

Ettepanekud

- Pöörata suuremat tähelepanu kodanikuharidusele.
- Kaasata teadlikkuse tõstmisesse ja maine parandamisse rohkem meediakanaleid ja erinevaid tegevussuundi ja/või toetada jõulisemalt valdkondlike strateegiliste partnerite tegevust teadlikkuse kasvatamisel.
- Toetada kohalikku demokraatiat edendavaid tegevusi muuhulgas läbi MTÜ-de ja avaliku sektori koostöö ka väljapool suuremaid linnu.

4) Vabaühenduste huvikaitsevõimekus

Ettepanekud

- MTÜ-de huvikaitsevõimekust arendavate koolituste, *coaching'*u, nõustamise jne senisest suurem toetamine ja rahastamine riigi poolt.
- Katusorganisatsioonide huvikaitsetegevuse tõhususe ja kaasamisvõimekuse parandamine.

5) Riigi võimekus huvikaitseorganisatsioone ja vabaühendusi kaasata

Ettepanekud

- Jätkata kaasamisega seonduvate tegevuste teostamist.
- Tõhustada kaasamiskoordinaatorite tööd, tugevdada kaasamiskoordinaatorite rolli ministeeriumites ja arendada nende eestvedamisoskuseid.
- Võtta kasutusele ka lihtsamad asjakohased kaasamise vormid (näiteks küsitlused, kodanikefoorumid, mõttetalgud), mis sobivad ka lokaalsematele või vähem professionaalsetele ühendustele.
- Jätkata KOV-ide tasandi kaasamisprojektidega ja levitada edukate projektide tulemusi teiste omavalitsuste seas.

6) Poliitikakujundamises osalemist ja kaasamist soodustavad tööriistad

Ettepanekud

- Tõsta teadlikkust osalemisest ja kaasamisest nii MTÜ-des, KOV-ides, kui ka riigiasutustes.
- Teadlikkuse ja kaasamislahenduste (sh koosloome, võrgustikujuhtimine, vastavad digivõimalused) kasutusvõimekuse tõstmist tuleb toetada koolituste ja arenduste kaudu.
- Vajalik on tagada Rahvaalgatus.ee keskkonna (-laadse) süsteemi jätkusuutlikkus.
- Tuleb toetada ja arendada vabaühenduste digivõimekust, sh oskust uudseid osalemistööriistu kasutusele võtta ja ka ise arendada.
- Koosloome toetamine eeldab suuremat selgust tegevuse mõjust ja tulemuslikkusest. Vajalik on rakendada ulatuslikumalt varajast mõjude (sh sotsiaalsed mõjud) eelhindamist, aga ka järelhindamist ning tagasiside andmist „hääle andnutele“.
- Tähelepanu tuleb pöörata mitte-eesti töökeelega ühenduste kaasamisele, kelle kokkupuude valdkondliku poliitika väljatöötamise või edendamisega on oluliselt harvem kui eesti töökeelega ühendustel.

7) Strateegiline partnerlus

Ettepanekud

- Vähendada bürokraatiat rahastamises.
- Tõsta koolituste, arenguprogrammide, nõustamiste ja ühisürituste kaudu strateegiliste partnerite võimekust kaasa rääkida, valdkondlikku debatti tekitada, valdkonna arengusse panustada ning kaasata esindatavaid läbipaistvalt ja sisedemokraatiat arvestades.
- Partnerluse põhimõtete selgem määratlemine. Tagada strateegiliste partnerite süsteemis parem tasakaal, mis põhineb partnerluse sisulisel tähendusel ja vastutuse selgel jagamisel.

8) Avalike teenuste pakkumine, sotsiaalne innovatsioon ja sotsiaalne ettevõtlus

Ettepanekud

- Jätkata panustamist nii kommunikatsioonitegevustesse kui ka arenguprogrammidesse, samuti uute toetusvõimaluste loomisesse ning tegevuskeskkonna parandamisse.
- Tõstmist vajab vabaühenduste maine teenusepakkujana ja teadlikkus, millise lisandväärtuse annavad vabaühendused avalike teenuste pakkujatena. Tuleb muuta kuvandit, mille järgi vabaühenduselt teenuse tellimise eelis on ennekõike odavus.
- Jätakuvalt tuleb tõsta vabaühenduste võimekust – toetada vabaühenduste arengut sellel tasandil, kus nad on, suurendada sotsiaalse innovatsiooni, sotsiaalse ettevõtluse ja avalike teenuste pakku- mise arendamiseks vajalikke oskusi.
- Sotsiaalse ettevõtluse arendamine ei tohi toimuda sotsiaalse innovatsiooni arvelt ja nende arenda- misel peab lahti mõtestama, millist mõju kodanikuühiskonnale ja ühiskonnale nende arenda- miselt oodatakse.

9) Rahastuse kättesaadavus, rahastamise läbipaistvus ja korrastamine

Ettepanekud

- KOV-ide roll ja vastutus vabaühenduste toetamisel on vaja uues KODAR-is selgelt määratleda.
- Soovituslik on viia läbi täiendav analüüs, kaardistamaks, kas ning kuidas on riiklik/KOV-ide rahastus vabaühendustele viimastel aastatel muutunud.
- Suuremat tähelepanu pöörata KOV-ide tasandil teadlikkusele ühenduste rahastamise juhendmaterjalist ja selle rakendamisest.
- Oluline on tagada rahastamise selgus ja läbipaistvus ning ühtsed põhimõtted rahastuse andmisel (mis arvestavad tegevuste/teenuste jätkusuutlikkuse ning kvaliteedi aspektiga).
- Kaaluda võiks täiendavat madala lävendiga rahastust väikestele kohaliku tasandi ühendustele.

10) Nõustamine ja MAK-ide tegevus

Ettepanekud

- Tõsta teadlikkust MAK-ide teenustest ja võimalustest, teenust rohkem ja laiemalt tutvustada.
- Tõsta MAK-ide konsultantide nõustamise oskuseid ja luua ka MTÜ-de *coach'*imise võimekus.
- Tagada, et MAK-ide konsultandid oleksid kursis ka MTÜ-sid puudutava õigusraamistikuga.
- Venekeelsete MTÜ-de konsultantide suurest koormusest tulenevalt leida võimalusi venekeelse nõustamise laiendamiseks.

11) Vene töökeelelega ühendused

Ettepanekud

- Laiendada MAK-ide venekeelsete MTÜde nõustamisteenust, suurendades venekeelsete konsultantide arvu või töötunde (rahastada nende töötamist täiskoormusega).
- Toetada venekeelsete MTÜde koostööd valdkondlike katusorganisatsioonidega.
- Otsida võimalusi vene töökeelelega ühenduste toetamiseks rahastustaotluste esitamisel – võimalusel pakkuda kodanikuühendustele venekeelset nõustamist/infot ka KOV-i poolt.

12) KÜSK kodanikuühenduste tugisorganisatsioonina

Ettepanekud

- Uues „Kodanikuühiskonna programmis 2021–2030“ otsida ja määratleda võimalusi KÜSK-i rahastamise suurendamiseks, et paremini täita arengukava eesmäärke.
- KÜSK peaks senisest enam tegelema kodanikuühiskonna mitmekesisuse edendamisega, mitte keskenduma üksnes võimekatele ühendustele.
- Vajalik on läbimõeldum KODAR-i strateegiliste partnerite toetamine ministeeriumite poolt. KÜSK on oma taotlusvoorude ja tugitegevuste kaudu toetanud suures osas ka KODAR-i strateegilisi partnereid ja tegevusi, mis aitavad ellu viia strateegilise partnerluse sisu (näiteks tugitegevustena). Nendes taotlusvoorudes konkureerivad strateegilised partnerid ning katusorganisatsioonid samadel alustel oma sihtgruppide ja liikmetega. Tegevused, mis oma iseloomult võiksid kuuluda strateegilise partneri võimekusse valdkonnas suuremat mõju avaldada, peaksid sisalduma strateegilise partnerluse lepingus. Teisisõnu, strateegilise partnerluse lepingusse tuleks planeerida ka tegevusi, mis aitavad partneri enda võimekust tegevuste elluviimisel tõsta.

- Tuleb täiendada KÜSK-i mõju hindamise süsteemi ning kasutada kombineeritud mõõdikuid.
- Vajalik on panustada ka KÜSK-i enda võimekuse arendamisse, sealhulgas e-taotlemise süsteemi arendamisse koos mõjuhindamise süsteemi arendamise lahendustega.

13) KODAR-i rakenduskava ülesehitus ja mõõdikud

Ettepanekud

- Inditseerida, et KODAR toetab teiste tegevuskavade tegevusi, kuid rakenduskavas kajastada vaid konkreetseid täienduvaid ülesanded ehk midagi, millega annab juba tehtavaid tegevusi täiendada, võimsamalt teha ja võimendada.
- Vaadata üle erinevate meetmete tegevused, sh nende dubleerimine ja vastutajad (vt uuringu-aruande alaptk 4.4).
- Vaadata üle ootused võrgustikele, nende senine tegevus, võrgustike mõju mõjutavad faktorid, sh rahastuse piisavus ja ministriumide tegevus võrgustike tehtu võimendamiseks.
- Vaadata üle seatud mõõdikud. KODAR-i teemade kompleksusest tulenevalt kasutada nii kvantitatiivseid kui kvalitatiivseid mõõdikuid. Vaadata üle, kuivõrd asjakohane on mõõdiku arvutamine lähtuvalt kitsast sihtrgrupist, mille suurus on samuti ajas muutuv (näiteks 1.2.2, 2.3. ja 3.2.2.). Võimalusel asendada kvantitatiivsed mõõdikud registriandmepõhiste mõõdikutega. Mõelda läbi, millal, mis sagedusega ja milliseid uuringuid läbi viiakse ning milliste mõõdikute täitmist nende abil jälgida saab.
- TAKS-ist tulenevalt (§ 13) on Siseministriumil kohustus tegeleda ka valdkonna teadus- ja arendustegevuse arendamisega. Oluline on, et jätkuks selle valdkonna uurijaid ja oleks raha uuringuteks. Arvestades, et järgnevatel aastatel on kavandatud lisarahastuse andmist ministriumide vastutusvaldkondade teadus- ja arendustegevuse edendamiseks, soovitame ära mõõta ka seni mõõtmata jäänud mõõdikud.